

Prof. Dr. Jusuf OSMANI, Prishtinë

LËNDA ARKIVORE PËR LIDHJEN SHQIPTARE TË PRIZRENIT NË ARKIVIN E KOSOVËS*

Lënda arkivore është baza qenësore për ndriçimin e të kaluarës historike të një populli ose të ndonjë treve. Nëpërmjet saj hulumtuesit arkivor dhe të tjerë pasqyrojnë gjendjen reale të ndonjë ngjarjeje të caktuar historike, personaliteti, dukurie ose në përgjithësi të kaluarën historike të trevave të caktuara.

Për lëndën arkivore në terminologjinë botërore përdoret edhe termi arkivat. Në preambulën e Statutit të Këshillit Ndërkombëtar të Arkivave është dhënë definicioni i arkivave: *Arkivat përbëjnë kujtesën e kombeve dhe të shoqërive; ato përbëjnë bazën e identitetit të tyre dhe janë një element thelbësor i informimit të shoqërisë. Duke dëshmuar për aktivitetet e kryera dhe për vendimet e marra, ato në të njëjtën kohë sigurojnë vazhdimësinë e organizmave si dhe justifikimin e të drejtave të tyre qoftë individuale qoftë shtetërore.*

Pasi që arkivat garantojnë qasjen e qytetarëve në informata administrative dhe në të drejtën e popujve për ta njohur historinë e tyre, ato janë qenësore në ushtrimin e demokracisë, në marrjen e përgjegjësisë nga pushteti publik dhe në qeverisje më të mirë.

Në Arkivin e Kosovës, si arkiv nacional, ruhen një numër i madh i fondeve dhe koleksioneve arkivore që e ndriçojnë të kaluarën historike të territorit të Kosovës por edhe më gjerë të trevave shqiptare në Ballkan etj. Në mesin e atyre dokumenteve ka edhe dokumente të

* Kumtesë e mbajtur në Konferencën Shkencore "Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në histori", Prizren 9-10 qershor 2003.

shumta që e ndriçojnë çështjen e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe ngjarjet rreth saj.

Siç dihet, Lidhja Shqiptare e Prizrenit paraqet një ndër periudhat më të rëndësishme të luftës së popullit shqiptar për çlirimin kombëtar dhe një kthesë thelbësore në historinë e popullit shqiptar. E tërë kjo dëshmohet me burimet e shumta arkivore të cilat janë të ruajtura në arkiva të shumtë të botës, e në veçanti në Arkivin e Kosovës. Në veprimtarinë e vet Arkivi i Kosovës nëpërmjet hulumtimeve arkivore ka sjellë dokumente të shumta në formë fotokopjesh ose mikrofilmash që flasin për të kaluarën historike të popullit të kësaj treve, e në veçanti për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit dhe për periudhën e Rilindjes Kombëtare.

Bazuar në dokumentet arkivore, Lidhja Shqiptare e Prizrenit u formua si organizatë politike shqiptare, të cilën u detyruan ta pranojnë qarqet zyrtare osmane dhe evropiane, si në raportet e brendshme ashtu edhe në ato të jashtme. Ajo u udhëhoq nga shqiptarë të dal nga gjiri i popullit.

Dokumentet arkivore për periudhën e Lidhjes së Prizrenit janë të shumta dhe të arkivuara në fonde e koleksione të ndryshme. Në to shihet mirë se Lëvizja Kombëtare Shqiptare, fryt i së cilës është edhe Lidhja e Prizrenit, manifeston përpjekjet e vetë popullit në luftën e tij çlirimtare. Dokumentet flasin edhe për qëndresën e popullit shqiptar dhe luftën e tij për emancipimin kombëtar e social. Në ato dokumente, shumica e të cilave janë të panjohura dhe të pashfrytëzuara, hulumtuesit do të gjejnë të dhëna të panjohura deri më tani që bëjnë fjalë për aktivitetin e Lidhjes Shqiptare, për qëndrimin e shteteve fqinje, Fuqive të mëdha, kancelarive evropiane, për qëndrimin e klasës feudale shqiptare ndaj kësaj lëvizjeje dhe për masat që mori Porta e Lartë për ta shuar e zhbërë Lidhjen e Prizrenit. Aty dëshmohet se Lidhja nuk u konfrontua vetëm me politikën e Perandorisë Osmane, por edhe me politikën e Fuqive të mëdha e të borgjezisë së shteteve ballkanike, për t'i mbrojtur viset e banuara me shqiptarë. Aty pasqyrohen përpjekjet e popullit shqiptar për të fituar autonominë dhe për të hapur rrugën drejt pavarësisë së plotë kombëtare. Meqë ushtronte funksionet e pushtetit ligjdhënës, ekzekutiv, gjyqësor, administrativ dhe ushtarak, Lidhja e Prizrenit jo vetëm që kishte pushtet të plotfuqishëm në shumë vise të banuara nga shqiptarët, por duke qenë një lloj "shteti në shtet" dhe duke pasur mbështetjen e

fuqishme tek masat e gjera popullore u bë faktor politik i rëndësishëm në përgjithësi në periudhën e Krizës Lindore.

Kjo luftë dhe veprimtari në fushën propagandistike ngritën lartë ndërgjegjen kombëtare të popullit shqiptar, e cila u zhvillua edhe më shumë pas shtypjes së Lidhjes së Prizrenit, për çka flasin dokumentet arkivore që ruhen në fondet dhe koleksionet e Arkivit të Kosovës.

Dokumentet arkivore vërtetojnë faktin se Perandoria Osmane përdori forca më të fuqishme për shuarjen e kësaj lëvizjeje të madhe të popullit shqiptar. Ajo angazhoi mijëra ushtarë, material bashkëkohor luftarak dhe tërë këtë forcë ia besoi gjeneralit të saj të ashpër Dervish Pasha për ta shpartalluar këtë luftë çlirimtare. Dokumentet dëshmojnë se viktimat që i dha populli shqiptar ishin shumë të mëdha, por ai e vazhdoi qëndresën edhe pas vitit 1981, ndërsa prijësit e Lidhjes ishin vrarë, arrestuar dhe internuar së bashku me familjet e tyre në viset e largëta të Perandorisë. Këto dokumente japin të dhëna edhe për faktin se gjatë Lidhjes së Prizrenit u realizua ideja e bashkimit të toskëve dhe të gegëve, të shqiptarëve myslimanë, ortodoksë dhe katolikë. Vend të rëndësishëm në dokumente zë edhe interesimi i diplomatëve evropianë për Lidhjen e Prizrenit, veçanërisht për aktivitetin e saj në Vilajetet e Kosovës, të Shkodrës, të Manastirit dhe të Janinës.

Një pjesë e madhe e lëndës arkivore që gjendet në Arkivin e Kosovës është e mikrofilmuar dhe e fotokopjuar nëpër arkiva të ndryshëm të botës. Ajo është krijuar në vlugun e ngjarjeve historike të Lidhjes së Prizrenit nga kancelari të ndryshme evropiane, por edhe vendore, nga nëpunës të ndryshëm të Perandorisë Osmane që shërbenin në Kosovë, nga diplomatët e huaj që përcillnin ngjarjet në trevat shqiptare. Prandaj, këto dokumente të proveniencës kryesisht diplomatike, por edhe administrative, mund t'i konsiderojmë si burime të dorës së parë për të ndriçuar të kaluarën historike. Shfrytëzimi i këtyre dokumenteve që janë kryesisht në gjuhët osmane, gjermane (gotikë), angleze, frënge, italiane, etj. kërkon jo vetëm njohuri historike, por edhe njohjen e mirë të gjuhës dhe të shkrimit të vendit dhe të kohës. Këto kryesisht janë në dorëshkrim dhe leximi i tyre kërkon njohje leximi dhe durim.

Në vijim po i paraqesim disa nga fondet dhe koleksionet më të rëndësishme në të cilat gjendet lënda arkivore për periudhën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

1. Basbakanlik Arsivi (Arshivi i Kryeministrit së Qeverisë turke), në Stamboll.

Në fondet e këtij arkivi, siç janë: Yildiz essas ervaki; Yildiz muhtyelve; Saderet resmi ma'ruzati, Irade defterleri dhe shumë të tjerë ruhen dokumente që flasin për këto çështje: Çështja e Krizës lindore, lëvizjet e popullatës shqiptare për autonomi dhe pavarësi; vendimet, organet, udhëheqësit etj., të Lidhjes; protestat kundër vendimeve të Kongresit të Berlinit; masat që ndërmori Porta e Lartë kundër Lidhjes; shënime për Vilajetin e Kosovës, të Shkodrës etj.; dokumente për ngjarjet në trevat shqiptare dhe vendet fqinje, si në Greqi, gjatë kohës së Lidhjes së Prizrenit; gazetat dhe revistat e kohës, si Turcuman-i Hakikat, Turcuman-i Sark etj. Dokumentet janë në fotokopje dhe në mikrofilm.

2. Arkivi Shtetëror në Vjenë të Austrisë (Haus - Hof und Stads archiv), Arkivi Politik (Politische archiv). Është një prej arkivave që ka sasi më të madhe të lëndës arkivore për këtë periudhë, të sjellë në formë të fotokopjeve dhe mikrofilmave në Arkivin e Kosovës. Dokumentet janë më tepër raporte diplomatike të konsullatave të Austro-Hungarisë që kanë vepruar në Prizren, Shkup, Manastir, Stamboll, Shkodër, Janinë, Zarë, Beograd, Dubrovnik, Selanik, etj. Në to ndriçohet tërë veprimtaria që nga themelimi i Lidhjes së Prizrenit, organizimi i saj, vendimet, gjendja politike në Kosovë para, gjatë dhe pas Lidhjes; degët e Lidhjes në qendrat e njohura, sidomos për degën e Gjakovës dhe vrasjen e Ali Pashë Maxharit, masat që ka ndërmarrë Porta e Lartë për shtypjen Lidhjes; ekspedita e Dervish Pashës; internimet e udhëheqësve të Lidhjes dhe shumë dokumente të tjera me rëndësi të posaçme.

3. Arkivi Nacional i Francës në Paris, Fondi: Ministria e Punëve të Jashtme. Në këtë fond nga dokumente të periudhës së Lidhjes së Prizrenit ka kryesisht informata, raporte, shkresa diplomatike etj., të viteve 1878-1881, por edhe të viteve të mëvonshme.

4. Arkivi Shtetëror i Gjermanisë në Bon, Fondi: Ministria e Punëve të Jashtme, vit. 1878-1913. Në këtë fond ruhen dokumente, kryesisht raporte diplomatike nga Shkodra, Ragusa, Londra, Vjena, Sofja, Stambolli, Bukureshti, Therapia, Beogradi, Roma, Selaniku, etj., që informojnë për ngjarjet në Ballkan, rezistencën e popullit shqiptar kundër pushtuesit osman; protestat kundër vendimeve të

Kongresit të Berlinit; ekspeditën kundër Dervish Pashës; propagandën austro-hungareze në treva shqiptare; aspiratat dhe propagandën serbe; lëvizjet dhe masat e trupave turke për nënshttrimin e kryengritësve shqiptarë, si dhe shumë dokumente që flasin për ngjarjet e mëvonshme deri te shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë dhe caktimin e kufijve në vitin 1913.

5. Arkivi Shtetëror në Londër (Public Record Office), Fondi: Foreign Office – 195. Në këtë arkiv ruhet një sasi e konsideruar e dokumenteve të periudhës 1878-1882, që e ndriçojnë Lëvizjen Kombëtare Shqiptare kundër copëtimit të trojeve shqiptare; shënime për prijësit e Lëvizjes, si Haxhi Efendi Prizrenin, Abdyl Frashërin, Haxhi Zekën etj. Këto janë raporte të konsujve nga qendrat e ndryshme të Evropës, memorandumë dhe peticione të shqiptarëve, sidomos të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit drejtuar qeverisë së Britanisë së Madhe.

6. Arkivi Shtetëror i Italisë në Romë, vitet 1878-1912. Këtu ruhen dokumentet edhe për Lidhjen e Prizrenit. Ato janë kryesisht raporte të konsullatave italiane në treva të ndryshme.

7. Arkivi Diplomatik i Sekretariatit Federativ të Punëve të Jashtme, Beograd, Fondi: Ministria e Punëve të Jashtme, Sektori politik. Në këtë fond i cili është në mikrofilm gjenden një sasi e konsideruar mikrofilmash prej 43.923 mikrokuadra të periudhës 1965-1912, ku ka shënime të bollshme edhe për ngjarjet rreth Lidhjes së Prizrenit, për Vilajetin e Kosovës, raporte të konsullatave dhe ambasadave për marrëdhëniet serbo-turke etj.

8. Arkivi i Bosnjë-Hercegovinës, Sarajevë, Fondi: Qeveria shtetërore e Bosnjë-Hercegovinës, 1878-1918. Në mesin e shumë dokumenteve në këtë fond ka shënime të shumta për ngjarjet e zhvilluara gjatë kohës së Lidhjes së Prizrenit, raporte nga Beogradi, Kajroja, Selaniku, Stambolli, Shkodra, Prizreni, Manastiri, Nikshiqi etj.; raporte për gjendjen politike në Kosovë; caktimin e kufijve të rinj, për ekspeditat turke kundër ushtrisë së Lidhjes, për rezistencën e popullatës shqiptare, për ekspeditat e Dervish Pashës etj., shënime për Ymer Prizrenin, Ali Pashë Gucinë, Ali Ibrën, Ali Dragën, Sylejman Vokshin etj.

Në fondin tjetër të këtij arkivi: Ministria e përbashkët e financave, Seksioni për Bosnjë-Hercegovinë, në Sarajevë, vitet 1882-

1887, ka shënime për trevat e Kosovës pas ekspeditës së Dervish Pashës.

9. Arkivi i Malit të Zi në Cetinë, në fondin Varia ekzistojnë dokumente edhe për ngjarjet që kanë të bëjnë për Plavën e Gucinë, pastaj për Ulqinin, për ngjarjet e tjera që kanë ndodhur në këtë anë. Në këtë koleksion ka edhe disa shkrime të gazetave të kohës.

10. Në Akademinë Serbe të Shkencave dhe të Arteve të Serbisë, në fondin personal "Jovan Ristiç", që është hulumtuar dhe sjellë në Arkivin e Kosovës në fotokopje, ka shënime për Lidhjen e Prizrenit, për shpërnguljen e shqiptarëve nga trevat e Toplicës, për propozimet dhe bisedat për kthimin e shqiptarëve të dëbuar nga Sanxhaku i Nishit, për çështjen e kufijve etj.

Dokumente me rëndësi për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit gjenden edhe në shumë fonde personale e familjare dhe në koleksione. Me këtë rast po veçojmë këto fonde: Fondi personal i Sadullah Brestovcit, fondi i Jovan Jovanoviç – Pizhonit, fondi i Skënder Rizajt etj.

Do përmendur se në vitin 1978 Arkivi i Kosovës kishte organizuar ekspozitën voluminoze "100-vjetori i Lidhjes së Prizrenit". Kjo ekspozitë ishte hapur me rastin e 100- vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit më 10 qershor 1978 në Prishtinë. Pas Prishtinës, ajo është hapur edhe në qendrat e tjera të ish-Jugosllavisë, në Sarajevë, Beograd, Zagreb, Novi Sad, Lubjanë, Titograd (tani Podgoricë) dhe në Shkup. Ndërkaq në Kosovë është hapur në Gjakovë, Prizren, Ferizaj, Gjilan etj. Për këtë ekspozitë kanë shkruar gazetatat e kohës të viseve të ndryshme të ish-Jugosllavisë, kopjet e të cilave ruhen në Arkivin e Kosovës. Mirëpo, fatkeqësisht gati të gjitha eksponatet e kësaj ekspozite pas masave të dhunshme serbe në Arkivin e Kosovës prej vitit 1990-1999 nuk gjenden në depo të Arkivit.

Prof. Dr. Jusuf OSMANI

ARCHIVAL MATERIALS ON THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN FOUND IN ARCHIVE OF KOSOVA

SUMMARY

The Archive of Kosova maintains a big number of archival materials that shed light on history of territory that today covers Kosova, but also wider on Albanian lands in the Balkans. Archival documents on the League of Prizren are abundant and archived in numerous formats and collections, which are mainly researched and earned in from famous archives, such as ones of Istanbul, Vienna, Paris, London, Belgrade, Rome and so on.

These documents are mainly in English, German, Serbian, Italian, French, and so on. Archival researchers have the opportunity to use these documents in order to shed light on many events of that time, based mainly on foreign diplomatic centers, which operated in Balkans and in Albanian lands.

